

Año LXXVII. urtea

264 · 2016

Príncipe de Viana

Joxemiel Bidador
(1970-2010)

SEPARATA

Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi

Joxemiel BIDADOR

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXVII · nº 264 · enero-abril 2016

LXXVII. urtea · 264. zk. · 2016ko urtarrila-apirila

JOXEMIEL BIDADOR (1970-2010)

Aurkezpena / Presentación

Idoia Sara 7

Euskararen eta euskal literaturaren historia Nafarroan

La historia del euskera y la literatura vasca en Navarra

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako 17

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia 85

Biktoriano Huiziri buruzko berri laburra (1860-1938) 97

On Kixote Nafarroan 107

Idazlearen aita 113

Aitatxorengandik jarrera literarioaz ikasten 123

Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistikoa 131

Alexander Tapia Perurena. 21 olerki aurkitu berriak 147

Kattalin Umezurtza antzerki lana 177

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I) 199

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II) 239

Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren *Gerla urte gezur urte* 279

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait 293

Prólogo a *Capítulos de la historia del euskera* 303

Prólogo a *Toponimia navarra* 309

Sumario / Aurkibidea

Kazetaritzaren historia Nafarroan / La historia del periodismo en Navarra	
<u>Pablo Fermin Irigarai <i>Larreko</i>: Nafarroako euskal kazetaritzaren aitagoia</u>	315
<u>Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi</u>	341
<u>El euskara en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la ley del vascuence en la información</u>	353
Erriberako euskalaritzaren historia / La historia de la vascoología de la Ribera	
<u>Ribera de Navarra y euskara, siglo XX. Historia de un encuentro insoslayable</u>	367
<u>Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde</u>	405
<u>Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría</u>	429
<u>Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti</u>	453
<u>Eusebio López: impresor y vascófilo lodosano</u>	459
<u>Joxemiel Bidador González: bibliografía</u>	473
LOS TRABAJOS Y LOS DÍAS DEL AÑO 2015 / 2015eko LANAK ETA EGUNAK	
<u>Tesis doctorales sobre temática navarra de ciencias humanas, sociales y jurídicas</u>	479
<u>Congresos, jornadas, seminarios y proyectos de investigación de historiadores e historiadoras de la Universidad Pública de Navarra</u>	
<u>Zuriñe Sainz Pascual</u>	489
<u>Congresos, jornadas y seminarios de la Universidad de Navarra sobre ciencias humanas y sociales</u>	
<u>Fina Trèmols i Garanger</u>	495
<u>Producción literaria de autores y autoras navarras</u>	
<u>Mikel Zuza Viniegra</u>	503
<u>Nafar literaturaren uzta</u>	
<u>Ángel Erro Jiménez</u>	507
<u>El pintor Miguel Echauri</u>	
<u>Emilio Quintanilla Martínez</u>	511
<u>Imaginación y talento frente a los recortes. Las artes escénicas en Navarra</u>	
<u>Alicia Ezker Calvo</u>	521
<u>Mucho que contar, mucho por andar</u>	
<u>Marta Artica Zurano</u>	539
<u>Etnografía, folclore y cultura tradicional</u>	
<u>David Mariezkurrena Iturmendi</u>	547
<u>Turismo y actividades culturales en Navarra</u>	
<u>Ainhoa Aguirre Lasa</u>	553
<u>Currículums</u>	561
<u>Analytic Summary</u>	565
<u>Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak</u>	571

Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi*

Joxemiel BIDADOR

1. ENRIKE ZUBIRI¹

Zubiri margolaria. 1979ko abuztuaz geroztik Iturrama auzategiko karrika bati izena ematen diona, Donibane-Garazin sortu zen 1868ko abuztuaren 31an², nahiz jaio bezain laster Luzaidera eraman eta hantxe bataiatu Enrike Ramon izenez. Gurasoak, ordea, ez ziren luzaidarrak; ama Apolinaria Andresa Gortari Artiedakoa zen, goiz erdaldunduriko eremuko hortaz³, eta aita Jose Joakin Zubiri hurbil xamarreko Bizkarreta-Gerendiaingoa zen, Erroibarkoa beraz. Manezaundiren aita koronel karlista izan zen, Karlos VII. erregeaiaren aginduen laguntzailea. Aitona ere, Juan Bernardo Zubiri Espinal (Bizkarreta-Gerendiain, 1792-1866), militar karlista izan zen, Zumalakarregiren aginduetara Nafarroako 4. erregimentua eraman zuena, eta 1836an brigadier kargua eskuratu zuen Plentzian zaurituta gertatu ostean; Bergarako itunaren ostean erbestera joan zen eta ez zen etxera itzuli 1849ra arte.

* A. Barandiaran (ed.), *Euskarazko kazetaritza: gogoetak, esperientziak eta analisiak*, 65-74.

- 1 M. Antoñana Abalos, «Enrike Zubiri Manezaundi: zenbait artikulua», *FLV*, 69, 1995, 337-361 or.; A. Irigarai, *Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca*, Iruña, Príncipe de Viana, 1958; *idem*, «La obra literaria de Enrique Zubiri», *PV*, 108-109, 1967, 277-282 or.; R. M. Pagola, *Enrike Zubiri «Manezaundi»*, Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2003, Bidegileak bilduma 31; J. de Riezu, «Dos cartas de Enrique Zubiri Manezaundi al P. Donostia», *FLV*, 21, 1975, 389-392 or.; J. M. Satrustegi, «Enrique Zubiri Manezaundi, el hombre y el escritor», *PV*, 108-109, 1967, 283-288 or.; E. Zubiri «Manezaundi», *Artikulu bilduma, Bilbo*, EEE-Labayru, 1990, Rosa Miren Pagolak apailatua.
- 2 Horrela jasotzen du bere bataio agiriak behinik-behin. Datu honen berri in M. Antonana Abalos, *op. cit.*
- 3 Bere kolaborazioren batean edo bestean Manezaundik zioen euskara amaren magalean ikasi zuela, beti ere eta ez bada formula literario soila. Edozein modutan Bonaparteren mapetan Artieda erdaldunduriko zonaldean agertzen da, jada ahul zegoen hegoaldeko goi-nafarreraren berdexka apalaren ondo-ondoan.

Bederatzi haurridetan azken aurrekoa genuen Enrike⁴. Lehenbiziko ikasketak Luzaiden eta Donibane-Garazin egin zituen. Margoketarako zeukan zaletasuna kontuan harturik, Iruñeko Arte Eskolan sartu zen 18 urterekin. Marrazkilari dohaiak *La Ilustración* aldizkarian agertu zituen hiriko ospakizunen karietara, eta artista ona izateko gaitasuna aisa atzeman ziotelako edo, marrazketa irakasle zeukan Eduardo Carcellerrek eskaturik Aldundiak beka eman zion Madrilgo San Fernandoko Eskolan arte ederrak ikas zitzala. Formazio urteak Madrilen bukatu bezain fite Iruñera itzuli zen eta Arte Eskolan jardun zuen irakasle 1895etik 1941era, kopia eta marrazketa katedraduna hain zuzen. Alor honetan Enrike Zubirik neurriko arrakasta uztatu zuen Iruñean, hiriko erretratugile ofiziala hala edo nola izan zelako, eta nabarmentzen berebiziko gustua hartzen ez bazuen ere sariketaren batean hartu zuen parte. 1919an irabazi zuen Sanferminetako kartel lehiaketa berbarako, baita erakusketaren bat edo beste paratu ere. Erretreta hartu ostean lanera joaten jarraiki zuen, harik eta 1943ko abenduaren 20an zendu zen arte.

Honetan interesatzen zaiguna, alabaina, ez da margolaria, idazlea baizik, Manezaundi ezizenaren atzean izkututzen zena alegia. Dirudienez, gazte zela hasi zen idazten, baina tamalez prentsan agerturikoaz gain ez zaigu beste deus ere iritsi. Lehenbiziko lanak neska-lagunari eginiko poemak omen ziren, baina honen heriotz goiztiarrak eta horren ondorioz nozitu zuen misoginiak Manezaundi poeta galarazi ziguten. Geroxeago, Primo de Riberaren diktaduran indarrean jarri zen euskaraz argitaratzeko debekuak nabarmen atzeratu zuen Manezaundiren lanen agerpen publikoa. Azkenik, 36ko gerratean nagusitu zen beldur justifikatuak eskuizkribu asko erretzera eroan zuen Manezaundi. Hortaz, eta esan bezala, egun ezagutzen ditugun Manezaundiren idazki bakarrak orduko prentsan agertarazikoak dira, Iruñeko *La Voz de Navarra*, Donostiako *El Día*, Bilboko *Euzkadi* eta Baionako *Eskualduna*.

EAJ-an afiliaturik, idazkietan aisago topa liteke Manezaundiren ideologia margolanetan baino, nahiz ezin den ahantzi Gamazadan parte hartu zuten diputatuak erretratatu zituela eta bere lanetako batzuk Iruñeko batzokiaren hormetan zeudela, Ziga lagunaren beste koadro zenbaiten ondoan. Ikasturtean zehar Zubiri Iruñean geratzen bazen ere, udako oporraldiak Luzaiden igarotzen zituen Manezaundik. Luzaiden bada harrapatu zuen gure idazlea 36ko altxamenduak, eta hantxe geratu zen gerrateak iraun zuen bitartean, zer gerta ere. Iruñera atzera itzulitakoan ezer ez zen lehen bezala izanen, eta beste euskal idazlerekin gertatu antzera, Manezaundi ere betiko isildu zitzaigun eta ziguten. Horren adibide dugu orduko prentsa frankistak bere heriotzaren berri eman ez izana, nahikoa izan ez zena, ordea, San Nikolasko elizan egin zen hileta ezin jendetsuago izateko.

4 Anaia-arrebetan bosgarrena zen Migel Donostiara ezkondu zen eta bere semea Xabier filosofo ezaguna izan zen.

2. MANEZAUNDIREN LAN IDATZIAK

Manezaundiren lan galduak berreskuratzea zaila den arren, bada oraino zer ikerturik luzaidarraren lanen inguruan. Hasteko bere lan guztien zerrenda sistematikoa egin behar da, non agertu ziren, noiz eta nola, izan ere, askotxo baitira alderdiaren argitalpen ezberdinetan errepikatu zituen testuak, lehenbizi Iruñeko egunerokoa eta beranduxeago Donostiakoan edota Bilbokoan. Bestalde, beharrezkoa egiten zaigu, nola ez, erdaraz agerturiko lanen zerrenda. Askotxo izan ziren kolaborazio horiek, eta oraindik ez da erdal idazlearen aldarrikapena egin. Aunitz artikuluen gaia artea izan zen, baina beste zenbaitena euskara bera genuen, erabili beharreko euskara literarioa edo eredu alegia, eta hauetan zioena ezin interesgarria gertatzen da egun euskararen estandarizazioaren historian Nafarroako egilek izan zuten ekarpena zehazteko.

Manezaundiren lanen lehenbiziko bilduma Aingeru Irigaraik egin zuen 1958 goiztiar batean, Nafarroako Foru Diputazioaren barruan eratu zen Euskararen Aldeko Sailak aterbetu lehenbiziko lanetako izanik. Irigarairen lan klasiko hura *Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca* izan zen, eta horretan Larrekoren kolaborazio gutxi batzuekin batera Manezaundiren 29 artikulua bildu zuen Berakoak. Harrigarria dateke semeak lan gutxiago jasotzea aitarenak Manezaundirenak baino, bederatzi osotara. Arrazoiak bilatzen hasita zera aipa liteke: Larrekoren semea izatetik letorkiokeen modestia, besterik gabe Manezaundiren lana gehiago baloratzea, beharrezkoagoa ikusi Manezaundiren jasoketa aitarena baino, edota hurbilago sentitzea Manezaundirengandik aitarengandik baino, bai euskara aldetik bai pertsona aldetik; seguraski denetik zerbait bazen.

Irigarairen lanari Rosa Miren Pagolak apailaturiko *Artikulu bilduma* batek jarraiki zion 1990ean, Euskal Editoreen Elkarteak egina honezkero gogoangarria den bilduma batean; aunitz urte idazle on baten oroitzapena izekirik irauarazteko⁵. Osotara 132 kolaborazio bildu zuen Pagolak bere liburuan, eta egun interneten daukagu esekirik hemerrotekan Susakoei esker. Mariam Antoñanak *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian ohiko bildumetan jaso gabe geratzen ziren beste artikulua zenbait ekarri zituen, *La Voz de Navarra*, *Amayur* eta *Argia*-ren egutegian agerturik, hala nola Eusko Ikaskuntzako Pedro Garmendiari igorritako gutun pare bat. Bilduma, ordea, ez dago guztiz osoturik. Neuk, Iruñeko hemeroteca erabiliz, aipatu bilduma hauetan jaso gabe dauden artikulua pare bat jaso nituen nire *Euskara Iruñeko kazetaritzan (1930-1936)* testu antologian⁶. Berrikiago, eta sarean dagoen [hemeroketa.com] erabiliz, *El Día*-n agerturiko hirugarren kolaborazio bat idoro dut, honetan atxeki duguna. Hortaz, Manezaundiren idazkintza osoro ezagutzeko beharrezkoa da garaiko argitalpen guztiak sakonkiago ikusi eta hobe aztertzea. Hortxe geratzen da lan polit bat lan gogo baina galduta dabilen filologia ikasleren batendako.

5 Gogoan dut karreraren nengoelarik, irakasle bati Manezaundiri buruzko lana egiteko proposatu niola, eta hark ezetz, agindutakoa egiteko; ez dakit Manezaundi ezagutzen zuenetz.

6 Iruñeko Udala, 2003, 275-277 or.

3. EUSKARAREN INGURUKO EZTABAIDA: MANEZAUNDIREN EKARPENA

Erderaz agertu zituen kolaborazioetan, Manezaundik ez zuen eragozpenik irakurle erdaldunaren aurrean ezin euskaltzaleago agertzeko. «El idioma vasco» izenekoan, 1932ko ekainaren 11an, *La Voz de Navarra*-ren azalean honela zioen:

Hemos de contestar a los que desconociendo la lengua eskuara le niegan la riqueza de voces con la más lamentable ligereza, relegándola a la categoría de pobre dialecto de montañeses iletrados, carente de los matices de expresión de los idiomas cultos.

La Voz de Navarra-ren ideologia jeltzalea gauza jakina bada ere, ezaguna ere bada nola egunkariaren egileek ez zutela sobera nabarmen utzi nahi paperaren ildo ideologikoa, eta hortaz, sekularenean ez zutela alderdi jeltzalearen programa ozenki aldarrikatu, berdin euskarari zegokionean ere. Horixe izan zen arrazoia bigarren errepublikaren garaian *Amayur* astekaria sortzeko, irakurle sutuagoen barrena asegarri. Hori zela eta, Manezaundiren hitzok ez ziren irakurle jeltzaleentzako bakarrik agertu, ezpada irakurleri zabalago batentzako, eta maila horretan, berebiziko garrantzia hartzen zuten euskararekiko jarrera hobetze aldera, finean, hizkuntzaren normalkuntzarako lehenbiziko urratsak emateko.

Manezaundiren euskara herrikoi definitu ohi da, baina ezin ukatuzkoa da zerabilen baxenafarreraren gainean haratago zihoan euskara erabili zuela, modernoa, literarioa eta artistikoa, landua, aberatsa, depuratua. Huraxe izan zen Manezaundiren aukera pertsonala estandarizazio faltaren aurrean. Manezaundik ez zion uko egin baserriaz mintzatzeari, baina ez zuen egin nahi izan baserriko hizkera soilaz, eta hauxe da arrazoia hizkuntzaren berritzailetaketat jotzeko.

Manezaundiren aukeren artean ez zegoen alderdikide askoren euskara garbizalea, Nafarroan ere arrakasta izan zuena. Pentsa bedi, bestenez, Saturnino Ibarrola batek 1912rako *El Eco de Navarra*-n plazaraturiko erdua huraxe zela. Agerretarrek eta Tapia Perurenak, besteak beste, horren bidetik ere jo zuten, neurri batean, euskaldunberri jeltzaleen aukera hauta horixe baitzen. Erabili beharreko euskara estandarren inguruko eztabaidak Nafarroan ere bere tokia izan zuen, ez bakarrik errepublika garaian, baita XIX. mende bukaeran ere, euskaroen artean. Horren adibidea Eratsun eta Legatz idazleen arteko eztabaida ortografikoa dugu. XX. mendearen lehenbiziko herenean, aldiz, erabilitako argumentuak bestelakoak ziren, funtsean aipaturiko jeltzale garbizaleek eta euskara herrikoiaren aldekoek baliatu zituztenak. Euskara herrikoiak gurean izan zituen defendatzaierik sutsuenak Larreko eta Manezaundi izan ziren. Lehenbizikoaren kasuan hartzen ohi zuen jarrera umilak ez zion ematen berebiziko autoritatea; ohikoa zen Larrekoren idazkietan deskarguzko hitzak eta euskara galdu ostean euskaldunberri izaerari leporatzea usu samarrean egiten zituen okerrak. Manezaundiren kasuan, ordea, baxenafarreraz jardukitzeak zemaion harrotasuna begibistakoa zen idazki guztietan. Ereduaren inguruko eztabaida, ordea, ez zuen beti euskaraz egin, eta badira Manezaundik sinaturiko erdarazko kolaborazio mamitsuak, tamalez horren ezagunak ez direnak, baina luzaidarraren iritziez askotxo argitzen dutenak, zenbaitetan euskaraz eginikoek baino gehiago argitzen ez badute behinik-behin.

1932ko martxoaren 3ko *La Voz de Navarra*-ren azalean «Unificación del euskara navarro» izenburu argigarriko kolaborazioa agertu zuen. Egun oso onargarriak ez ziren arrazoiak erabiliz, Iruñeko euskara galduaren eite baxenafartarraren alde egin ostean, honela zioen batasunaren aferaz:

Hoy que tan asombroso movimiento pro euskera se ha desarrollado, sería el momento oportuno de iniciar la unificación del euskara navarro, lo cual no había de ser de grandes dificultades y no hace falta remarcar la trascendencia que había de tener empresa de tal envergadura para el porvenir de nuestra lengua y que como decimos, es de consecución relativamente fácil.

Baina, nola lortu batasuna?:

El trabajo de la unificación más bien había de consistir en la aportación al euskara aquende navarro del nutridísimo léxico del de el otro lado del Pirineo para enriquecerlo y elevarlo,

izan ere:

Está fuera de toda duda que aquel euskera navarro es el más culto, el más literario, el que expresa mejor conceptos abstractos. Las más antiguas obras vascas nacieron allí, la literatura se cultiva intensamente desde tiempos muy anteriores a los del actual renacimiento.

Bestalde, eta Saroihandiri jarraikiz, Manezaundiren ustetan Lapurdin jada ez zen lapurteraz egiten, ezpada baxenafarreraz, eta hortaz:

Siendo el euskara navarro el que abarca la más vasta zona de euskaldunes de Euzkadi, qué magnífica labor había de ser la unificación de todas las diversidades navarras, que no son esenciales, sino accidentales, para formar un euskera navarro perfectamente homogéneo, un cuerpo robusto en el que había de nutrirse y saturarse el alma de esta admirable juventud vasca pujante de dinamismo, fogosos heraldos del renacimiento racial.

Baxenafarreraren aldeko apustu hau behin baino gehiagotan utzi zuen agerian; gora-go aipatu «El idioma vasco» izenburukoan honela errepikatzen zuen:

Los traspirenaicos son los maestros indiscutibles en el manejo de la lengua a la vez que poseen el más rico vocabulario, el bajo navarro, extendido desde Valcarlos hasta la costa.

Bestalde ere, Manezaundi aurreratu zen hainbat gaietan, berbarako <h> hizkiaren ingurukoan, geroago horren sonatua izanen zena, eta bere kasuan, iparraldeko eredia hegoaldean defendatetik zetorkion gauza izaki. Eta oroit bedi Manezaundi ez zela gramatikalaria, ez linguista edo filologoa, formazioz behinik-behin, eta berak lantzean behin orotarazten zuen bezala. Aipatu <h> hizkiaren gaia *La Voz de Navarra*-n, azalean

beti ere, bi kolaborazioetan xehetu zuen, 1932ko apirilaren 28ko «La h aspirada» eta 1933ko maiatzaren 28ko «La obsesión de la h» idazkietan. Eskertzen zion Irular lagunari, hau da, Aingeru Irigarairi, Manezaundik berak proposaturiko zenbait kontu linguistiko hark onartu izana, baina bereziki arreguratzen zuen luzaidarra Irularrek <h> hizkiaren inguruan zeukan iritziak. Manezaundiren ustez iparraldeko idazleek <h> idazten zutenean beti egiten zuten hitzunak esandakoa transkribatze aldera, eta ez kapritxo. Aipatzen zuen Manezaundik hegoaldeko euskaldunek iparraldekoek ahoskatzen zuten soinu hori atzemateko zinez zeuzkaten zailtasunak. Eta azkenik, hainbat hitz pare ematen zituen non <h> hizkiak esanahiak ezberdintzeko baliagarria zen: ori/hori, ura/hura... Bestalde, hegoaldeko eta iparraldeko euskaldunen arteko aldea nabarmentzen zuen iparraldekoen nabarmen alde, eta ez bakarrik <h> hizkiaren kontura:

A nosotros, los vascos bajo-navarros, nos parece que el euskera sin haches, sin aspiraciones, es seco, duro, por carecer de esa especie de lubricante que suaviza y eufoniza la pronunciación [...]. El vasco peninsular padece una verdadera ofuscación en cuanto a la hache aspirada se refiere. No la puede tolerar. Le es tan antipática como a un castizo castellano, del que indudablemente ha heredado la aversión tenaz. Cree que en todos los casos es caprichosa, que no es el signo gráfico de un sonido, que es ajena al genio del idioma. [...] Otra de las vulgaridades en uso es la de que el euskera del otro lado del Pirineo está plagado de voces francesas [...]. A nosotros los vascos de tras los montes nos van a permitir también manifestar lo que allí dicen y piensan del euskera cis-pirenaico y de lo que significa la proscripción absoluta de la hache aspirada. Creemos allí que los vascos meridionales o peninsulares no son tan íntegros como nosotros [...]. Cuando en Benabarre oyen hablar a un vasco peninsular, de cualquier región que sea, les ocurre pensar si estarán ante un extraño a la raza que habla un euskera deficiente y torpe, que contrasta con la fluidez y flexibilidad del de aquellas regiones.

Finean, eta argiroegi aipatzen ez bazuen ere, Manezaundik nekez onar zezakeen Arana-Goirik proposaturiko eredu ortografikoa, neurri batez berak ere zerabilen arren. Bere ustez, mendetako literatura klasikoak, eta huraxe Iparraldekoa zatekeen soilik, markatu behar zuen erabili beharreko bidea, Akademiak kontrakoa esanagatik ere:

Es insensato atrevimiento tratar de abolir la ortografía de las obras de Echepeare y Axular escritas hace más de tres siglos y medio y cuyo euskera es idéntico al que hoy hablan y escriben los vascos de aquel país, heredado de aquellos. Una intolerable profanación que allí jamás será consentida.

Eta ataka hartan, haustura bazen azkenean agitu zen bezala, Manezaundik egin zuen hautua Lafitteren ereduaren aldekoa zen. Tamalez, eta Luzaideko baxenartar izanik ere, 36ko gerrateak pisuegi bide zitzaion Manezaundiri, ixiltzeraino, eta Iruñean geraturik, adio nafar-lapurteraren idazle handi izan zitekeenari.

Ortografiatzko azken kolaborazio hau agertu baino hiru bat hilabete lehenago, Manezaundi Iruñeko prentsa jeltzalearekin zuen parte hartze naroa bertan behera uztekotan egon zen hainbat euskaldun berrirekin izaniko eztabaida lakar batengatik. Ezagututa

Manezaundiren hizkera suharra, inor ez zen harrituko *Varios euskaldun berris* sinaduraren azpian «Sobre euskera» kolaborazioa 1933ko otsailaren 17ko *La Voz de Navarra*-ren 8. orrialdean, eta ez azalean, agertu zenean:

Hemos leído, sin gran asombro, las apreciaciones de Manezaundi sobre el euskaldun berri. Acostumbrados a las voces de aliento de dicho señor y también a sus consejos, no hemos abstenido, por lo que a nosotros afecta, de escribir en euskera para los periódicos. Pero son tantos y tantos los osados euskaldun berris que llenan diariamente las columnas de *La Voz de Navarra* que se hacía necesario el palmetazo a los atrevidos discípulos.

Ez zuen, agidanean, Iruñeko euskaldun berrien izkiriabide arrantsua pairatzen abal Manezaundik. Ezin ukatuzkoa da errepublika garaiko Iruñe hartan euskaraz ikasten zuten gehienak jeltzaleak zirela, eta ideologikoki garbizalekeriaren iturritik edanen zituzketela haien euskara hasi-masiak. Agerretarren euskarari errepara bekio bestela, eta pentsa bedi Joxe Agerre euskaltzaina izan zela, laburki bada ere. Manezaundi, ordea, eta euskal irakurle gehienek estimatua zutelako segurtamenean egonagatik, ez zen akademiatik osoro hurbil, eta bestela ere kritiko agertu zen inoiz Euskaltzaindiak eman urratsekin, gorago ikusi bezala. Zentzu horretan, ez zatekeen ustekabekoa Manezaundik euskaraz idazten eta prentsan argitara ematen hasten ziren horiek gogorki kritikatu izana. Alta, seguruenik ere inor gutxi espero ez zukeena, euskaldun berri batzuen erantzuna genuke, are gutxiago Manezaundiri zuzenduriko tonu kritiko eta erasokorra:

No creemos que sea la labor más fructífera para el euskera la del euskaldun que encastillándose hermético dentro de su dialecto localista ofrece epatante palabras nuevas a la admiración de los lectores tomándolas a su juicio del más rancio euskera, cuando en realidad son del caló gitano, como por ejemplo *marruna* por marido, y que en cambio por ese mismo hermetismo localista desconoce la existencia, o por lo menos la suplanta, del vocablo *nekazari*, empleando aunque se use la de *laborari* de fuente latina. El leer un semanario no da patente de académico ni da derecho a poner el paño al púlpito con un exclusivismo poco simpático como lo son todas las exclusivas y monopolios, máxime en las ramas del saber.

Euskaldun berri batzuek bere izenez aipatu nahi ez duten astekaria *Eskualduna* da, Manezaundik bere izkribuetan behin baino gehiagotan eredutzat aipatzen zuena. Argi dago lerrootan egosten dena Manezaundik baxenafarreraren alde egin aukera eta lana ez onartze saioa dela. Euskaldun berri horiek bazuten haien aukera egina beste euskara baten alde, eta geratzen zitzaien aukera bakarra Manezaundiren aitapontetasuna eta agintego moralaren aitzinean eraso zen. Konparazio zakar bat eginez, euskaldun berrien hitzetan Las Hurdesko baserritar batek gaztelera akademikoa den ingeles batek baino airoskiago mintza badaiteke ere, nekez eman diezazkioke hizkuntzari buruzko azalpenak. Garai horretan idazle zebiltzaten izenik sendoenak, Larreko, Manezaundi, Arburua..., guztiak bat zetozen herriko euskarari ematen zitzaion garrantzian. Larrekok berak askotan aipatu zuen euskara jatorrena Baztango bordarien artean entzuna eta ikasia zuela. Euskaldun berri hauek, maisu euskaldun berriak zituztenak, ezin zuten halakorik onartu, eta honela gogorarazi zioten luzaidarra:

¿Es que por no haber nacido en zona euskeldun hemos de rechazar sistemáticamente los escritos euskericos de don Arturo Campión, de Arrigarai, José Agerre, etc., y hemos de aceptar como modelos de dicción las cartas de los corresponsales euskaldunes? Pues no es poco ingrata la labor en los periódicos del redactor encargado de enderezar, corregir, cortar y pulir los escritos de aquellos para vestirlos decentemente antes de salir a la calle. Nosotros, a escoger, nos quedamos con los escritos de los primeros [...]. Respecto a la construcción, seguimos las instrucciones que en su día nos diera magistralmente nuestro querido profesor señor Aranzadi.

Campioneak euskara klaseak eman zituen Iruñean bulta laburrez 1903 inguruan. Arrigarai, Celestino Peralta Caparrosoko kaputxinoak, *Euskara irakaspidea* izenburuko euskara ikasteko liburuaren egilea zen, 1919an atera zena, *Gramática del dialecto guipuzcoano*; liburu honek bigarren edizio bat izan zuen 1932an, Ataungo Bonifaziok egina. Agerrek euskara klaseak eman zituen alderdiaren Euskal Etxean 1913az geroz eta baita bere etxean ere, Tapia Perurenak egin zuen bezala; Agerrek iragartzen zituen klaseak Iruñeko prentsa jeltzalean, eta garaiz kanpo badago ere, aipa dezagun gerra ostean ere euskara klaseak eman zituela bere etxean Poliglos izeneko academia domestikoan. Jesus Arantzadi Irujo Nafarroako Aldundiak 1922an magisteritza eskolan ezarrirako euskara katedraren arduraduna izan zen. Lauak euskaldun berri, hiru euskaltzain, hiru iruñar, eta guztiak idazle ezagunak bere garaian.

Ez zuen Manezaundik euskaldun berri haien hitzak sobera ongi hartu. Gogoratzen zien inor *localista* izatekotan haiek zirela, gipuzkeraz idazten zutelako, izan ere, berak baxenafarreraz egiten baitzuen, Iparralde osoko eta Nafarroako hainbat tokitako euskara zatekeena. Bestalde ez zuen onartzen hiztegiak leporatzen ziotena, eta horretan arrazoi zerbait bazuen luzaidarrak:

De modo que según ustedes son palabras nuevas, epatantes, para admirar a los lectores, y además del caló gitano, los tan corrientes en Benabarre como *lherri*, *Atsalaskari*, *Yauzi*, etc., y que ustedes los guipuzcoanizantes dicen *camposantua*, *meriendua* y *saltua*. De modo que en lugar de serles agradable hallar palabras nuevas euskéricas les molesta y me llaman epatante.

Manezaundiren erantzuna gogorra izan zen. Ordutik aurrera kolaborazio gehiago igorriko ez zuelako abisua ematen zuen. Manezaundiren hitzei erredakzioaren oharrak segitzen zion, eta aferan gehiegi sartu nahi gabe, *peor es meneallo*, arrenkiro eskatu zioten Luzaidekoari kolaborazioak bertan behera ez uzteko, asko baitziren irakurtzen zituztenak, tartean ere, euskaldun berri horiek. Berdin egin zuten beste idazle batzuek: Saraitzu aldeko Irur-lagunak, Anastasi Agerre, Larreko, honen anaia zen Juan Irigarai «Menditxuri», Campion... Euskaraz 1933ko otsailaren 28an ateratako «Ene adixkideeri» Manezaundik zuzentzen zituen bere hasierako asmoak, eta iduri goxoago agertu zigun:

Irur lagunak, Agerre'tar Anastasi, Menditxuri eta Campion yakintsunak, alde batetik; horra berriz Gibel-aundi, Xerroxin eta Irular, galdegiten daukutenak yarraik nadin ene sailetan gure mintzairaren alde. Milesker deneri bihotz zolatik. Nola atxik

ene hitza izparringi huntan gehiago ez idaztekotan? Zuen oneziak eta amultsutasunak garhaitu nute, eta berriz abiaraziko naute eskuarazko lanttoetan, orai artio bezala [...]. Guazen beraz aitzina, sathorrak utzirik bere munutsetan.

4. MANEZAUNDIREN IDAZKI BILDUMA OSATZEN

Idatzi bezala, hona hemen ohiko bildumetan jaso gabe geratu den Manezaundiren kolaborazio bat.

*Atsalaskaria musian (Baxenabarreko eskuaran)*⁷

—Errak, Mattin, hea xekatzen ditugun bi lagun musian hartzeko. To hor dituk Pello eta Battitt.

—Nahi auzea gurekin musian yokatu atsalaskarin?

—Bai, ba, nahuzielaik. Eta ze yan behar dugu?

—Axuri erdi bat, untsa zauzea?

—Eni arras untsa, eta hiri Pello?

—Ba, gizona, hik nahukana, Battitt.

—Guazen ba.

Lauak mahian yarririk eta bi pinta aitzinetik galdeginik hasten dira gure gizonak karta emaiten, behatza mihian bustiturik, soberaxko lotzen baitziren, hainbeste eskutan ibili ondoan... Pello ohartzen da Battittin bi errege eta hogoita hamekaren kheinuez, eta erraiten dako:

—Juan behar duguia?

—Ni yuaitekoa nuk, Pello, pare xar batzu ditiat bakarrik.

—Mintza, mintza —dio Pellok eskuari.

Hau yoaiten da haundirat eta xarrerat, eta paretarat bothatzen du inbiro bat.

—Iduki —ihardesten dio Pellok.

—Yokua, yokua —diote bi alderdikoek.

Battit eskutik: —Phasa —dio, baitzakien bestiak ere hogoita hameka baziela.

Eta hunek: —Bost tantoz inbiro!

—Hamar tantoz inbiro —ihardesten du Battittak.

Bestiak: —Hordago!

Eta Battittak, idukitzian, lagunari eskia tinkaturik⁸ erraiten dako irri haunditan: —To, axuri laurdena irabazi diauk.

Hasten dira berriz gaitzaleen ustean kitara⁹. Baña atsalde hartan dena bere alde du Battittak. Mattinek doi bat gaitzitua oihu egiten du: —Hordago haundirat!

—Bota —ihardesten du Battittak biphilki.

7 *El Día*, 1936-V-l. 7 or.

8 Apretar.

9 A la igualada.

Harek atheratzen ditu bi errege eta bi xango. Hunek bi errege, andere eta xango. Eta Mattinek paso¹⁰ bat mahian emanik erraiten du: —To, leher eta zaphart in dezala sekhulan uste banu holako yokuarekin gal nezakeela eskutik.

—Nahi duka berriz has giten, Mattin?

—Ez, ez, hirekin ar banintza egun, sakhelako azken ardita gal nezakek.

—Hea, Juanaño, prest dea gure atsalaskaria? —erraiten dakote etxekanderiari.

—Ez, oono bultaño batetako baduzie. Gerenari tirrindilaka ari da neskatua, eta gaina urintzen uxter eta goxon athera dain.

—To, arthian yain dugu xingar eta arroltze, ez dea hala?

—Nahuzien bezala.

Eta etxekanderiak, kadera¹¹ batherat iganik, yausten du dilindan zuen xingar-azpi¹² eder ba! Xapla nasai batzu ezarten ditu zartainian, eta arroltziak beste bathian, gatz birbira bat emanikan.

—Debrien bisala —dio Pellok— holako usin goxo horien pafadak¹³ ahoa bustitzen diak to, eta gosia phizten, hezurak eta oro xehakatzeko prest nuk.

Aitzineko bi pintak husturik, lorian yartzen dira berriz mahian, neskatuak ekhartzen ditielaik xingar eta arroltziak.

—Gizona, Pello! Xaku hamikatu bat bezala lotzen hiz yakiari. Hail emeki, aseko duk hire zola gabeko sabel hori.

Yan eta edan, hala dabilelarik, horra nun agertzen den etxekandera bere axuri erdiarekin, oso osoa eta azal gorritu goxo batekin.

—To, ekharrak aitzinetik giltxurrina, nik abamen goxo hori ez diat barkatzen —dio Pellok.

Eta hura iretsi ondoan, ezpain eta abo bazterrak urinduak, hartzen du axurki puxkha haundi bat eta hezurak murtzikatzen ditu zakhur batek milikatzeke gutiziarik ez izaiteko gisan. Hain garbi uzten zituen, eta yakhina, arnoa yanari zohakon izarian, basoak husten zituzten ardura.

Azkenekotz ez dakigu ze sarthu zien Pellok bere barne handian, baina etxerat zoztizarik ohartu ginen nola bi hurrats xuxen ezin eginikan ostaturat itzuli zuten adixki-deak, gaua han phas zezan. Eta etzana, lo zurrungan zagolaik, ametsetan oiher egiten zien botz lodiarekin: —Berrehun tantoz inbiro! Hordago!

Iruñen, 1936ko yorrailan

10 Puñetazo.

11 Silla.

12 Pernil.

13 Tufillo.

LABURPENA

Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi

Enrike Zubiri Gortari, *Manezaundiren* (Luzaide, 1868-Iruña, 1943) bizitza eta literatur lana aztertzen ditu artikulua. XX. mendearen hasierako euskal idazle handienetako bat izan zen Nafarroan. Luzaideko euskalki behe nafarreran oinarriturik, Manezaundik idazten du euskara modernoan, literarioan eta artistikoan. Horrela eman zien irtenbide pertsonala bere behar literarioei, falta baitzuen horretarako hizkera egoki bat. Hizkuntza landua eta zehatza darabil. Haren obra gehiena 36ko gerraren hasieran erre zuten. Aldizkarietan eta egunkarietan argitaratutakoak besterik ez dira kontserbatzen.

Gako-hitzak: Enrike Zubiri Gortari; Manezaundi; Nafarroa; kazetaritza; euskal literatura.

RESUMEN

Un gran escritor vasco de Navarra: Manezaundi

El artículo realiza un análisis de la vida y obra literaria de Enrique Zubiri Gortari, *Manezaundi* (Luzaide, 1868-Pamplona 1943), uno de los grandes escritores navarros en lengua vasca de principios de este siglo XX. Sobre la base del dialecto bajo-navarro propio de Luzaide/Valcarlos, Manezaundi utiliza un euskara con vocación de moderno, literario y artístico; es su solución personal a la falta de un lenguaje adecuado a sus necesidades literarias, depurado y preciso. La mayor parte de su obra fue quemada en los comienzos de la guerra del 36, y solo se conservan los textos que publicó en prensa.

Palabras clave: Enrique Zubiri Gortari; Manezaundi; Navarra; periodismo; literatura vasca.

ABSTRACT

A great Basque writer from Navarre: Manezaundi

The article analyses the life and literary work of Enrike Zubiri Gortari, *Manezaundi* (Luzaide, 1868-Pamplona 1943), one of the greatest writers in the Basque language in the Navarre of the early 20th century. Manezaundi uses a modern-minded, literary and artistic form of the Basque language based on the Basse-Navarre dialect spoken in Luzaide/Valcarlos, his personal solution to the lack of a refined, precise language to suit his literary needs. Most of his work was burned at the beginning of the 1936 war and only the texts he published in the press have been saved.

Keywords: Enrike Zubiri Gortari; Manezaundi; Navarre; journalism; Basque literature.

